

מצה זו שאנו אוכלים על שום מה

מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

דרשת ליל הסדר תשע"ז

כתיב לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך [דברים ט"ז, ג']. התורה קוראת למצה "לחם עני". ודרשו בגמ' פסחים דף קט"ז ע"ב אמר שמואל "לחם עוני" לחם שעונים עליו דברים הרבה, תניא נמי הכי לחם עוני לחם שעונים עליו דברים הרבה, דבר אחר לחם עוני "עני" כתיב מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה דבר אחר מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה אף כאן נמי הוא מסיק ואשתו אופה. והיינו שתיבה עני יש בה קרי וכתיב, והקרי הוא "עוני" ולכן דרשו בה מצד ב' העניינים הן מצד הענייה והן מצד העוני.

וכתב הרמב"ן שם, דלחם עוני, באר בכאן דברים רבים כי הזכיר במצה שתהיה לחם עני, להגיד כי צוה לזכור שייצאו בחפזון, והיא עני זכר כי היו במצרים בלחם צר ומים לחץ, והנה תרמוז לשני דברים, וכן אמרו הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים. או יאמר שתהיה עוד עשויה כלחם עני ולא שתהיה מצה עשירה, כמו שהזכירו רבותינו [פסחים ל"ו ע"א].

ועיין גם בביאור האבודרהם שהקשה, ואם תאמר מהו "די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים", כי ויאפו את הבצק לא היה אלא אחר יציאת מצרים. ופירש ה"ר יהוסף האזובי בשם בן עזרא שהיה שבוי בהודו והיו מאכילין אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ. והטעם מפני שהוא קשה ואינו מתעכל במהרה כחמץ ויספיק ממנו מעט וכן היו עושים המצרים לישראל².

ויש להתבונן שלפי טעם זה שהמצה מזכירה את הלחם עוני, אם כן נמצא שאנו אוכלים מרור זכר לשעבוד וגם מצה זכר לשעבוד, ובשלמא מרור ניחא שאוכלים אותו כזית בלילה הראשון אבל מצה שנאכלת כל שבעה, מה טעם יש

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור. מצה זו שאנו אוכלים על שום מה, על שום שלא הספיק בעקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך וגאלם, שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם.

מקור המימרא של בעל ההגדה הוא במשנה פסחים דף קט"ז ע"ב, וכבר הקשו קמאי³ שהתורה ציוותה על אכילת מצה עוד בהיותם בארץ מצרים וכדכתיב בפרשת בא במימרא של החדש הזה לכם ראש חדשים "והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו חג לה' וכו' שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל" וגו'.

עוד יש להתבונן דמה כל עניין המיוחד במצה זו שהוא ציווי לדורות עולם, ושמו של חג המצות נקבע על שם המצה, והטעם מבואר מפני שלא הספיק בעקם להחמיץ, והרי מה שלא הספיק בעקם להחמיץ היה על דרך מקרה, והרי זה כמי שברח מבית האסורים ולא הספיק ליקח עמו את כל בגדיו, האם יש עניין שיעשה זכר לדורות שיהיה לבוש ביום ההצלה כשהוא מחוסר בגדים, שהרי אין זה דבר עיקרי בהצלה.

¹ עיין בפירוש האברבנאל בהגדת זבח פסח כמה אופנים בביאור עניין זה. ובאור החיים הק' [שמות י"ב, ט"ו] שכמו לעניין קרבן פסח נקרא כן אף שהיה קודם שפסח אלא שבזכות הקרבן הקב"ה יפסח, הי"ג מצות מצה ימהר לגואלם, וכן עמד ע"כ בהגדת מעשה ה'. ועיין בית הלוי פרשת בא שביאר על יסודו המפורסם שאיטתכל באורייתא וברא עלמא שהתורה שקדמה לבריאת העולם כבר נאמר בה מצוות מצה וגם האבות קיימו את כל התורה אף שהיתה קודם יציאת מצרים, וממילא יש לבאר שכיון שיש ציווי לאכול מצה לכן הסתובב עניין יציאת מצרים באופן שלא הספיק בעקם להחמיץ.

² ובהגדת מעשה ה' הקשה למה התרחקו התנאים והאמוראים לבאר בפשוטו שהוא לחם עוני שכך היה דרך להאכיל את העבדים והעניים בלחם שקשה לעיכול.

אכילת חמץ מיישך שייך ביציאת מצרים ובכל פסוקי התורה כאשר נצטוונו על אכילת מצה נצטוונו באיסור אכילת חמץ ולמה לא בא מקומה בהגדה של פסח כלל.

כי בחפזון יצאת ממצרים

והנה הטעם של אכילת מצה בפסח מפורש כבר בתורה פרשת ראה "לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת ממצרים למען תזכור את יום צאתך ממצרים כל ימי חיידך". והיינו שכדי שנזכור את יציאת מצרים נצטוונו בקרבן פסח ובאכילת מצה ובאיסור חמץ. ושורש כולם אחד הוא למען תזכור את יום צאתך ממצרים כל ימי חיידך.

ופרש"י שם כי בחפזון יצאת, ולא הספיק בעק להחמיץ, וזה יהיה לך לזכרון, וחפזון לא שלך היה אלא של מצרים, שכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם לשלחם [שמות י"ב ל"ג]. למען תזכור, על ידי אכילת הפסח והמצה את יום צאתך, עכ"ד.

חזינו שהתורה מדגישה שהזכרון ליציאת מצרים הוא לא רק על היציאה גרידא מעבודת לחרות עולם, אלא בעיקר ההדגשה היא על כך שהיציאה היתה "בחפזון", והדרך לזכור את החפזון היא על ידי אכילת מצה שלא הספיק הבעק להחמיץ, שזהו מזכיר את החפזון, אלא שרש"י מדגיש שחפזון זה הוא "חפזון מצרים" ולא חפזון של ישראל, שכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם לשלחם.¹

האגדה שחמץ מסמל את היצר הרע שאור שבעיסה ויצר זה מכלה את הנפש ולכן עונשו של האוכל חמץ חמור והוא בכרת עיי"ש. גם הרדב"ז ח"ג סי' תקמ"ז [תתקע"ז] כתב וז"ל שאלת ממני אודיעך דעתי מה נשתנה חמץ בפסח מכל איסורין שבתורה שהחמירה עליו תורה להצריכו בדיקה ושרוף וכלה וגם ביטול והוסיפו חכמים להצריכו בדיקה בחורין ובסדקין ולחפש אחריו ולשרש אותו מכל גבולינו ועבר עליו בכל יראה ובל ימצא ואסרוהו בכל שהוא ואינו מתבטל כלל וחומרות כאלו לא נמצאו בכל האיסורין שבתורה. ועל כן אני סומך על מה שאמרו רז"ל במדרשות כי חמץ בפסח רמו ליצה"ר והוא שאור שבעיסה ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו ואפילו כל שהוא לא בטיל והרי זה אמת ונכון. הרי לך שגדולי הדורות לא מצאו טעם לאיסור חמץ ושניהם נתנבאו בסגנון אחד שהוא כנגד היצר הרע.

¹ עיין ברכות דף ט' ע"א דנחלקו ראב"ע ור"ע אם החפזון הוי חפזון של ישראל או של מצרים ובמכילתא איתא עוד חפזון דשכינה.

לזכור בה את העוני. וביותר שחג המצות הוא זמן חירותנו, ושמו של החג נקרא על שם המצות, האם הוא בנונתן טעם שחג החרות יזכר לעולם על שם הקושי והשעבוד, והרי זה כמו שהחג יקרא "חג המרור". [ואין לומר שכאשר מזכירין את השעבוד ממילא הגאולה ניכרת טפי דא"כ גם במרור נימא הכי שכיון שאוכל מרור ניכרת הגאולה טפין].

ועוד שאת המצות אוכלים בהסיבה דרך חירות ואת המרור לא אוכלים בהסיבה כמבואר בגמ' פסחים דף ק"ח ע"א וביאר הרשב"ם כיון שהוא זכר לעבודת, ואם המצה באה להזכיר לנו את עבודתנו איך יאכלנה דרך חירות.²

עוד יש להתבונן שמצה זו שהתורה קוראת לה לחם עוני נזכרה בהגדה כלחם עוני רק בתחילת ההגדה בלשון ארמית הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא במצרים, אבל לאחר מכן בכל סדר ההגדה לא נזכר מידי מהעניות של המצה.

איסור חמץ על שום מה

מצה זו שאנו אוכלים מתבאר במשנה על שום מה, אבל חמץ זה שאין אנו אוכלים לא התבאר לא בתורה ולא בחז"ל על שום מה, והוא דבר מתמיה ביותר שהרי איסור חמץ אינו כשאר מאכלות אסורות שאסורים באכילה או בהנאה וחמץ בפסח אסור גם באכילה וגם בהנאה וגם נאמר בו כל יראה ובל ימצא ומצוה לחפש אחריו ולתור בכל מקום ותיקנו לו בדיקה וציוו לבערו ולבטלו כעפרא דארעא, ואינו בטל אפילו באלף וגם להרבה פוסקים נותן טעם לפגם אסור, ולא מצינו בשום מקום ביאור בטעם האיסור החמור של חמץ. ואם חמץ הוא כל כך מתועב אמאי אסור רק שבעת ימים, שממנ"פ או שיהיה דינו כמאכל ביום הכיפורים שהוא רק איסור התלוי בזמן ואינו אסור את המאכל כמאכלות אסורות, ואם נתנו בו כזאת חומרה יתירה אמאי מותר בכל השנה.

גם לא מוזכר בהגדה של פסח שום זכר על איסור אכילת חמץ, ורק במה נשתנה מזכירים בשאלה שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה ותנו לא מידי.³ והוא פלא גדול שהרי איסור

¹ עיין מהר"ל בגבורות ה' פרק נ"א שכתב שכל עניינה של מצה היא על החירות ולא על השעבוד.

² ועיין בפירוש האברבנאל על התורה שמות י"ב [עמ' ק"ג ד"ה והנה] שכתב והנה ההתייחסות המצה לגאול מצרים כבר התבאר ענינו אבל אסור חמץ מי יתן ואדע מה עניינו אצל הגאולה במצרים. וכתב לבאר בדרך

החפזון מורה על הגדלות היותר גדולה ביציאה ממצרים

ואפשר שהביאור בכל זה הוא שיציאת מצרים היתה הוראת מלכות ה' בכל העולם ושהקב"ה הוא השליט על כל העולם וגם בארץ מצרים שאין עבד יכול ליצאת ממנה לעולם, הקב"ה שידד את כל מערכות הטבע והכה בהם עשר מכות וקריעת ים סוף, וזהו יסוד האמונה שאנו מצווים לזכור את יציאת מצרים פעמיים ביום.

ביציאת מצרים לא רק היציאה היתה נס אלא כל צורת היציאה היתה נס בתוך נס, דהנה דרך מלכי האומות שהם נלחמים ומלך אחד כובש ארץ אחרת ואח"כ מנסים בני המלכות למרוד במלך ופעמים שמשתחררים ממנו ופעמים שבא מלך אחר וכובש את המלכות הזאת. וכך הוא סדר הטבע ועל המדינות יאמר איזו לחרב ואיזו לשלום.

אך מציאות כזו שעם ישראל משועבדים מאות שנים בארץ לא להם, ובין רגע באמצע הלילה מגרשים אותם ואומרים להם קומו צאו, בלי מלחמות וכלי מאבקים, זוהי עדות יחידה שה' נלחם להם במצרים, ומעל כולם צורת היציאה שנעשתה בחפזון מראה ביותר את השליטה הבלעדית של הקב"ה על כל העולם.

נמצא שאכילת המצה היא כמין "סימן" שמזכיר לנו לדורות עולם את ה"חפזון", ולא את החפזון של ישראל שבעקם לא הספיק להחמיץ, דזה באמת היה רק על דרך מקרה וכמו ששאלנו לעיל מינה, אלא הוא תזכורת לצורת ההצלה המיוחדת שבאה על ידי "חפזון מצרים".

ועל פי זה יובן טפי מה שאנו אומרים מצה זו שאנו אוכלים על שום מה וכו', כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, שלכאורה הוא כמין אריכות דברים, אלא שלפי הנ"ל זהו עיקר הזכרון של המצה לדורות שעם ישראל גורש ממצרים ולא יכלו להתמהמה.¹

¹ והנה אנו מוצאים כעין זה בעיווי הקב"ה בראש חדש ניסן איך לאכול את קרבן הפסח בליל ט"ו, וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם ברגלכם ומקלכם בידכם ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה' [שמות י"ב, י"א], ולכאורה יש להתבונן מה המכוון בעיווי זה שבני ישראל יאכלו את קרבן הפסח בחפזון [ופרש"י לשון בהלה ומהירות], והרי עם ישראל יוצא ממצרים רק למחרת בבוקר, אלא שכבר בעיווי רצה הקב"ה להודיע שהיציאה

ונמצא שמצה זו באה כזכרון לגאולה ולא לשעבוד ולכן אוכלים אותה בהסיבה דרך חירות, אלא שהמצה היא רק "סימן" ומבלי הסיפור המפורט של יציאת מצרים אין במצה שום זכר ליציאת מצרים, שהרי כאמור אין מטרת האכילה משום שלא הספיק בעקם של אבותינו להחמיץ, אלא זהו הסימן היותר מובהק על הנס שנעשה בחפזון.

לחם עוני שעונים עליו דברים הרבה

ולכן אתי שפיר מה דדריש שמואל "לחם עוני" לחם שעונים עליו דברים הרבה, שהוא דלא כפשוטו של מקרא, אלא זה גופא שבא שמואל למימר שכל הסימן שהמצה מזכירה את החפזון מתקיים על ידי הסיפור, אבל אם נאכל מצה בלי לענות עליה דברים הרבה, לא ידעו הדורות הבאים מה היה המיוחד בנס ההצלה ממצרים.

אלא דאכתי צ"ב אמאי הדגישה התורה בפרשת ראה "לחם עני" שהוא לכאורה נראה כמיותר שהרי עיקר העניין הוא לזכור את החפזון ובזה די שנאכל מצה שהיא נעשית בחפזון ומה מוסיף בזכירה שהוא לחם עני. דהנה זה פשוט שאין הסימן כדוגמת מה שהיה להם במצרים דהרי אוכלים מרור זכר לשעבוד אף שלא אכלו במצרים מרור, וממילא היו יכולים לאכול מצה זכר לחפזון, גם מבלי שהמצה היא לחם עוני.

ומצינו שנחלקו הראשונים מפרשי התורה בביאור האי לחם עוני, דרש"י פירש לחם עוני, לחם שמזכיר את העוני שנתענו במצרים. והרמב"ן מפרש וז"ל באר בכאן דברים רבים כי הזכיר במצה שתהיה לחם עני, להגיד כי צוה לזכור שייצאו בחפזון, והיא עני זכר כי היו במצרים בלחם צר ומים לחץ, והנה תרמוזו לשני דברים, וכן אמרו הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים¹. או יאמר שתהיה עוד עשויה כלחם עני ולא שתהיה מצה עשירה, כמו שהזכירו רבותינו [פסחים ל"ו ע"א].

ממצרים תהיה בדרך של חפזון ולכן כל המצוות שנעשות באותו הלילה צריכות להיעשות בחפזון.

¹ והמהר"ל ועוד הקשו על דברי הרמב"ן והמפרשים שביארו שאכלו מצות במצרים שלא מצינו כלל שהמצרים האכילום מצות וארבה עם ישראל התלוננו על הדגה שאכלו במצרים ועל הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם אבל לא מצינו שהאכילו אותם מצות בדוקא.

רק בלילה הראשון עת יצאו ממצרים שהוא שעת החפזון ממש, אבל שאר הימים הוא רשות לפי שאין סיבה להדגשת החפזון^ט, אלא מכיון שכל שבעת הימים הם ימי חג המצות אזי בכל אכילה שירצה לאכול צריך לקבוע את אכילתו על מצה. ולעניין בל יראה ובל ימצא כיון שהוא בשב ואל תעשה מחוייב כל שבעה כיון בלי זה יתבטל כל עניין החפזון לגמרי.

ולכן א"ש שחמץ אסור כל שבעת ימי הפסח ואינו אסור כל השנה, דהוא אסור רק בזמן שהאכילה היא בבחינת כולו מצה ואז הוא משמש סתירה לאכילה זו, אבל בשאר ימות השנה כאשר אוכלים חמץ ומצה אין בו איסור כלל.

הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא במצרים, הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא במצרים, מבאר הגר"א דבפתיחה להגדה אנו עוסקים בלחם עוני ממש, כיון שאנו נמצאים עדיין בגלות וסובלים קושי השעבוד תחת שלטון הגויים, ומתאים שנזכיר את המצה בתורת לחם שמזכיר את העוני. ואנו מתפללים לצאת מהגלות השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין.

נמצא שלפירוש הרמב"ן האי לחם עוני בא להורות הן על החפזון והן על הלחם עוני שאכלו במצרים, ולפרש"י הוא בא להורות על העוני והעבדות שהיתה להם במצרים, ולא מזכיר שאכלו מצות בדוקא. ואפשר לומר שכל אלו הדברים מדגישים טפי את גודל הנס של היציאה מעבדות לחירות עולם.

חמץ כל עניינו סתירה לחפזון

ומאחר שכל עיקר הטעם של אכילת מצה הוא מפני החפזון אפשר להבין מהו החומר הנורא באיסור חמץ, שהרי חמץ הוא הפך החפזון, דהוא מורה על שהייה ואיטיות שזהו ההפך הגמור מהבהילות והחפזון, ומי שאוכל חמץ הרי הוא סותר את כל מהות יד ה' הגדולה שהוציא את עם ישראל בחפזון, ולכן אנו מצווים בבל יראה ובל ימצא בכל שבעת ימי הפסח שהתורה מרחיקה מאתנו כל זכר לדברים שמורים על שהייה. וכמו שמי שמחלל את השבת הוא כופר בכל התורה כולה, כיון שהרי הוא כופר בכך שהקב"ה ברא את עולמו בששת ימי המעשה ובשביעי שבת וינפש, ועונשו חמור כעובד ע"ז. כך האוכל חמץ או מי שיש ברשותו חמץ הרי הוא כמצהיר שהוא כופר בכל עניין החפזון ועושה אותו טבע מדרכי העולם.

ועוד שחמץ הוא מעשה ידי אדם שהוא טורח ולש ומיפה את המצות משא"כ מצה שהוא היסוד בלי תוספת אדם כלל ולכן היא אינה עבה כיון שאין בה תוספת אדם כלל. וגם ביציאת מצרים אני ולא מלאך לא היתה שום עזרה של שום נברא אלא הקב"ה הוציא בעצמו את עם ישראל ממצרים^י.

מצות אכילת מצה היא רק בלילה הראשון ובשאר הימים רשות [ולדעת הגר"א מקיים בכל אכילה מצווה אף שאינו מצווה על כך]. ואילו חמץ נאסר כל שבעה וכבר משש שעות ומעלה נאסר החמץ. ויש לומר בזה שאת ההוראה של חפזון שזו המטרה העיקרית של המצה יש לחייב

^ט ועיין בשפת אמת שביאר שההבדל בין חמץ למצה הוא באות ה' וחי, וההבדל ביניהם הוא הרווח שיש בין רגל ההא לגגה. והביאור בזה שאות ה' מורכבת מד' המורה על שמו של הקב"ה מלא כל הארץ כבודו, והיוד הקטנה מורה על האדם הנברא שהוא חלק קטן בעולם. אבל מי שחושב שהוא עוזר לקב"ה בהנהגת העולם הוא מחבר את היו"ד לגג הדלת, וזהו אות ח"ת דחמץ. נמצא שהן הן הדברים שכל עניין המצה להורות על אי ההתערבות של האדם בבריאה אלא מורה על חפזון של היציאה שנעשה הכל בכל מכל כל על ידי הקב"ה לבדו.

^י וביום שהוא חפזון שישראל כבר אין סיבה לחייב אכילתו, דעיקר ההדגשה היא על חפזון מצרים וכנ"ל.